

KS. BOLESŁAW KUMOR

Archiv für schlesische Kirchengeschichte. Bd. 41 Im Auftrage des Institutes für ostdeutsche Kirchen- und Kulturgeschichte herausgegeben von Joachim Köhler. Verlag Augus Lax Hildesheim 1983 ss. VIII, 288.

Recenzowany tom „Archiv'u” został w całości poświęcony czasom nowożytnym i najnowszym, a zwłaszcza epoce nazizmu hitlerowskiego i jego stosunkowi do Kościoła na Śląsku. W centrum uwagi temu znajdują się dwie pozycje źródłowe i źródłoznawcze, dotyczące prześladowania księży i ich działalności w archidiecezji wrocławskiej. Pierwsza z nich, to opracowane i wydane przez redaktora „Archiv'u” materiały archiwalne p.t. *O Królestwo Boże u młodzieży niemieckiej. Diecezjalny prezes Gerhard Moschner przed sądem specjalnym w Raciborzu w 1936 r. Dokumenty i akty* (s. 1—67). Ks. G. Moschner (1907—1966) Wrocławianin z urodzenia, po maturze (Kłodzko 1926) i studiach teologicznych we Wrocławiu i Monachium otrzymał w 1931 r. święcenia kapłańskie z rąk kard. Adolfa Bertrama. Po krótkiej pracy w charakterze wikariusza koło Wałbrzycha, gdzie dał się poznać jako wzorowy duszpasterz młodzieży, został przeniesiony do Wrocławia (1934) na wikariat przy katedrze św. Jana. Równocześnie kardynał wrocławski zamianował go prezesem archidiecezjalnych stowarzyszeń młodzieży męskiej i powiatowym prezesem „Deutschen Jugendkraft”. W 1937 r. otrzymał nominację na głównego duszpasterza młodzieży w archidiecezji wrocławskiej. Na owe czasy było to stanowisko bardzo trudne i odpowiedzialne. Jeszcze w 1936 r. został oskarżony „o nadużywanie ambony” i skazany przez sąd specjalny we Wrocławiu na więzienie, względnie 600 marek grzywny za publiczne wypowiedanie „złośliwych i podburzających uwag o kierowniczych osobistościach III Rzeszy i NSDP w celu podkopania zaufania ludności do tychże”.

Materiały publikowane dają dobry wgląd w klimat atmosfery antyreligijnej III Rzeszy i w pełną prawość postawę kapłana, duszpasterza młodzieży. Warto tu dodać, że na początku 1945 r. ks. Moschner został przez gestapo usunięty z Wrocławia¹. Dla

¹ J. Gottschalk, *Gerhard Moschner (1907—1966)*, w: *Schlesische Priesterbilder* Bd. 5. Hrsg. J. Gottschalk. Aalen/Würt. 1967 s. 230—235.

polskiego historyka Kościoła tego rodzaju publikacje posiadają dużą wartość, jako że dokumentują postawy księży katolickich wobec nazizmu. Podobnych materiałów będzie zapewne więcej w archiwach obecnej Polski. Dobrze byłoby, gdyby w oparciu o nie podjęto podobne prace w Polsce.

Ks. Józef Gottschalk, zasłużony autor najlepszej monografii o św. Jadwidze Śląskiej, jest autorem artykułu o charakterze źródłoznawczym p.t. *O pewnej publikacji śląskich kapłanów Ericha Kleineidama i Ottona Kussa z 1935 r.* (s. 67—95). W 1930 r. Alfred Rosenberg opublikował książkę p.t. *Mit XX wieku*, w której przedstawił dzieje walki na przestrzeni wieków „szlachetnych i heroicznych” z ciemnymi mocami, do których zaliczył żydostwo, masonerię a nade wszystko chrześcijaństwo. W ciągu czterech lat książka ta miała 40 wydań i stała się w rękach nazistów głównym orężem walki światopoglądowej z chrześcijaństwem a zwłaszcza z Kościołem katolickim. W odpowiedzi na *Mit* ukazało się w Niemczech w latach 1934—1938 łącznie 65 publikacji (19 katolickich i 46 protestanckich), które podjęły rzeczową krytykę *Mitu* i dawały pozytywny wykład problemów, poruszanych w *Micie*. Do tych publikacji należy m. in. zbiorowe opracowanie pod redakcją E. Kleineidama i O. Kussa p.t. *Kościół na przelomie czasów* (Wrocław 1935). Książka zawiera 16 obszernych artykułów różnych Autorów o różnej tematyce, napisanych przez wybitnych specjalistów, z czego dziesięciu to teologowie katolicy, jeden protestancki, pozostali to lekarze, prawnicy itp. Trzeba zauważyć, że niektóre z opracowań mają bardzo „odważne” tytuły (np. P. Simon: *Objawienie a Mit*; O. Kuss: *Chrześcijańin wobec społecznej sytuacji religijnej*; H. Peters: *Totalitarne państwo a Kościół*; W. Schmidt: *Rasa i światopogląd itp.*). Trzykrotne Wydanie tej książki w ciągu czterech lat wzmagającego się terronu hitlerowskiego, świadczy że było na nią duże zapotrzebowanie, a sama publikacja świadczy dobrze o postawie księży wrocławskich wobec neopogańskiego pangermanizmu. Warto tu dodać, że tylko w latach 1940—1943 we wrocławskiej archidiecezji 106 księży katolickich zostało ukaranych przez władze hitlerowskie, a wielu z nich znalazło się w obozach koncentracyjnych².

Dalsze opracowanie, dotyczące nazistowskiego okresu, dała W. Herbstrith, p.t. *Droga i świadectwo karmelitanki Edyty Stein (1891—1942)* (s. 97—121). Autorka sama jest karmelitanką. W artykule daje obraz duchowego rozwoju Edyty Stein — Żydówki, katoliczki, zakonniczki, filozofa i współpracownika Edmunda Husserla

² K. Engelbert, *Schlesische Priester im Dritten Reich*, „Archiv für schlesische Kirchengeschichte” T. 23: 1965 s. 221—242; J. Gottschalk, *Breslauer Diözesanpriester im Konzentrationslager Dachau 1940—1945*, „Archiv für schlesische Kirchen geschichte” T. 25: 1967 s. 298—305.

i doskonałego znawcę dzieł św. Jana od Krzyża, a wreszcie kobiety i ofiary hitlerowskiej przemocy, Męczennicy Oświęcimia. Jej ostatnim dziełem życia przed aresztowaniem przez gestapo była *Nauka Krzyża*, opracowana na podstawie pism św. Jana od Krzyża.

Ks. Jan Kowarz z franciszkańskiego studium teologicznego w Kłodzku jest autorem artykułu p.t. *Kościół i samourzeczywistnienie się człowieka w świetle doktryny Józefa Wittiga* (s. 123—144). Myśli i doktryna tego wrocławskiego teologa, wyłączonego z Kościoła za sprawą A. Bertrama, ale z nim pojednanego przy pośrednictwie polskiego prymasa kard. Augusta Hlonda, przeżywa w pewnym sensie renesans tak w Niemczech Zachodnich, jak i w Polsce (m. in. J. Kowarz, A. Morcol, W. Urban). Artykuł ks. Kowarza podejmuje problem „samourzeczywistnienia się Kościoła w społeczności wierzących”. Jest to jeden z centralnych problemów teologii J. Wittiga.

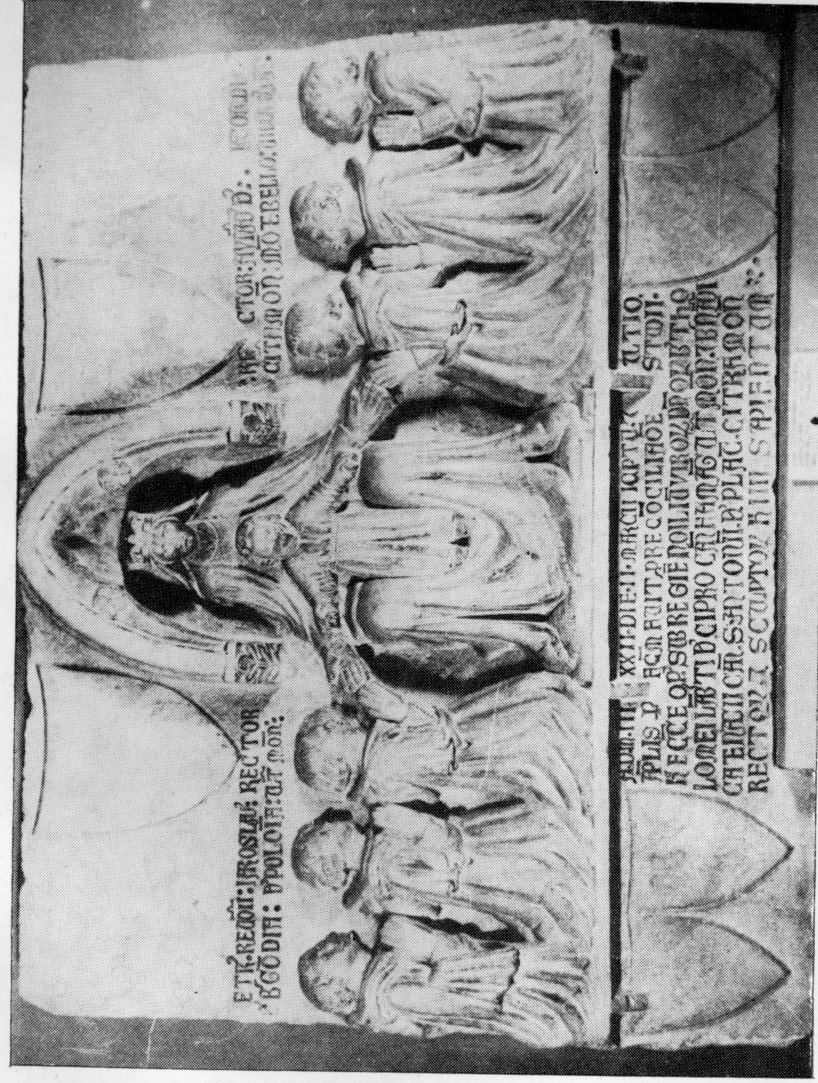
J. Urban opisuje *Uroczystości ku czci św. Jadwigi w 1943 r.* Staffelstein w Górnej Frankonii z okazji 700-lecia jej śmierci. Trzeba tu dodać, że okres II wojny światowej i panowanie władz hitlerowskich nie sprzyjały tego rodzaju uroczystościom. Dalszy artykuł, pióra R. E. Schwerdtfeger jest poświęcony barokowej postaci na stolicy biskupów wrocławskich — „Fryderyk von Hessen — Darmstadt. Przyczynek do jego osobowości na podstawie źródeł watykańskich” (s. 165—240). Dotychczasowa historiografia niemiecka oceniała pozytywnie rządy biskupie i działalność duszpasterską kard. Hesskiego we Wrocławiu³. Pozytywnie pisał o nim również niedawno zmarły polski historyk diecezji wrocławskiej, bp Wincenty Urban⁴. Tymczasem sięgnięcie do archiwaliów watykańskich pozwoliło spojrzeć szerzej na osobowość Kardynała. Szereg szczegółów, afer, intryg, rekomendacji i próśb o różne dyspensy (m. in. by w czasie celebracji Mszy św. nosić perukę), ukazują nam kard. Hesskiego bardziej jako barokowego księcia z wszelkimi przywarami tej epoki, niż biskupa, wcielającego ideały trydenckie w własne życie i życie rozległej archidiecezji.

Dwa dalsze, krótkie artykuły autorstwa Jana Kumora (†1983) p.t. *Urzędy i godności wrocławskiego biskupa Franciszka Ludwika von Pfalz-Neuburga (1683—1732) w świetle korespondencji papieskiej w Archiwum Archidiecezjalnym we Wrocławiu* (s. 241—247), oraz E. Waltera p.t. *Najstarsze pisma przekazane figurowe przedstawienie monogramu Imienia Jezus z krzyżem na Śląsku* (s. 249—252) posiadają charakter przyczynkarski. Uzupełnienie tomu sta-

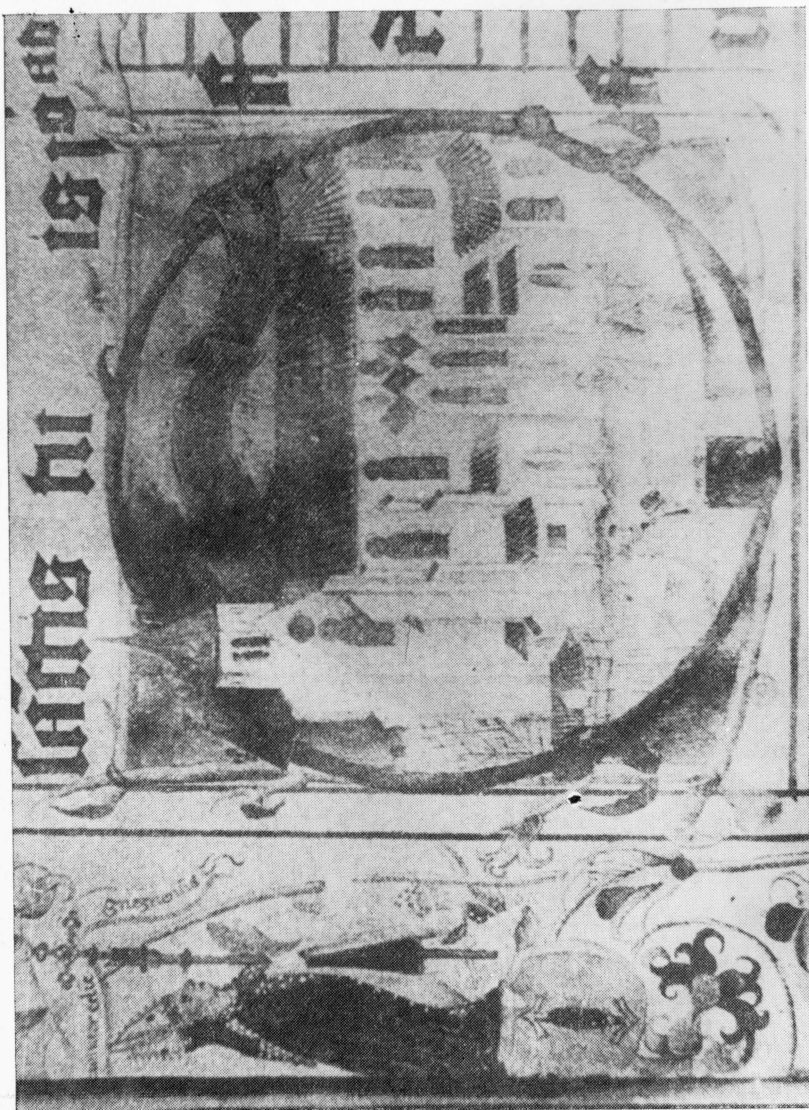
³ F. X. Seppelt, *Geschichte des Bistums Breslau*, Wrocław 1929 s. 76 n.

⁴ W. Urban, *Zarys dziejów diecezji wrocławskiej*, Wrocław 1962 s. 194.

nowi *Omówienie książek i czasopism o tematyce śląskiej* (s. 253—268). Omówione zostały pozycje głównie w języku niemieckim. Tom trzeba ocenić pozytywnie. Każdy historyk Śląska i ten z Polski i ten z Republiki Federalnej Niemiec będzie często zaglądał do tak redagowanego „Archiv’u”.

1. Piaskorzeźba z Museo Civico (Bologna) z lat ok. 1316—1322. Wśród klęczących postaci Jarosław Bogoria nad nim herb i dedykacja.

2. Średniowieczna katedra gnieźnieńska i jej fundator abp Jarosław Bogoria ze Skotnik. Inicjał w rękopisie Biblioteki Kapitulnej w Gnieźnie nr 94 f. 176v. (Fot. W. Górski)

PLACÓWKI ZGROMADZENIA SIÓSTR ZMARTWYCHWSTANIA PAŃSKIEGO W POLSCE W LATACH 1918-1939

3. Placówki Zgromadzenia Sióstr Zmartwychwstania Pańskiego w Polsce w latach 1918-1939.

4. Fotografia Barbary Żulińskiej.